

Original researches

Agroecological and Legal Support of Monitoring Especially Valuable Grounds within Farmlands

Received: 08 February 2019
Revised: 12 February 2019
Accepted: 13 February 2019

Dnipro State Agrarian and Economic University, Serhii Efremov Str., 25, Dnipro, 49600, Ukraine

Tel.: +38-056-238-55-90
E-mail: 6910051@ukr.net

Cite this article: Volokh, P. V., Kobets, A. S., Grytsan, Y. I., & Ostrinina, O. P. (2019). Agroecological and legal support of monitoring especially valuable grounds within farmlands. *Agrology*, 2(1), 59–64.
doi: 10.32819/2617-6106.2018.14019

P. V. Volokh, A. S. Kobets, Y. I. Grytsan, O. P. Ostrinina
Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro, Ukraine.

Abstract. Soil is a complicated organ and mineral composition in the upper layer of the lithosphere. In centuries-old synergistic zonal development it acquired a biosphere trait, which is the natural fertility. Intensive use of pedosphere influenced the directions of cultural soilogenesis and contributed to the formation of natural anthropic soil fertility, which is the important factor in agroecosystem functioning. The pedocentric approach in soil fertility evaluation and purposeful human activity on the ecotope as integrated resource of agroecosystem should ensure the efficient farmland use today. Soil monitoring involves monitoring the optimal landuse and farmland transformation based on agroecological analytical work. It is substantiated that for the improvement of agrarian and environmental legislation at the state level, it is necessary to clearly define the definitions of “soil”, “land”, the category “especially valuable grounds” within farmlands. It is indicated that in the land legislation, legal acts and law practice a plot in farmland in addition to physical parameters (area, boundaries, location), legal norms (cadastral number, code and intended purpose) should have a genetically determined sign, which is the type of soil. Conditions of effective filing in farmland management with taking into account systematics (nomenclature, taxonomy, diagnostics) of agronomic soil science are outlined. It is determined that the normative monetary valuation of farmland characterizes the cost of a natural resource, the type of soil and is based on the constant data of the trophy of the cultural edaphotope and biological productivity of field and fruit plants, based on the requirements of agrotechnologies. It is proposed to clarify certain provisions of Article 150 of the Land Code of Ukraine and the unified agroecological definition of the concept “soil”, which will promote proper application of law in land use. Rationally formed types of agrarian landscapes will promote the maintenance of ecological balance, reduction and prevention of degradation of soils. The norms of environmental law should be supplemented with the category “virgin zonal types of soils”, which will contribute to the conservation and enhancement of biodiversity and the comparative control of the environmental sustainability of the agrosphere.

Keywords: grounds; soil; fertility; bonitisation; especially valuable grounds; especially valuable types of soils; economic evaluation of lands; agrosphere.

Агроекологічне та правове забезпечення моніторингу особливо цінних земель у складі сільськогосподарських угідь

П. В. Волох, А. С. Кобець, Ю. І. Грицан, О. П. Остриніна
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Україна

Анотація. Ґрунт є складним органо-мінеральним комплексом верхнього шару літосфери. У процесі багатоміліонного синергетичного зонального розвитку він набув біосферної ознаки – природна родючість. Інтенсивне використання педосфери вплинуло на напрями процесів культурного ґрунтогенезу й сприяло формуванню важливого чинника функціонування агроєкосистем – природно-антропічна родючість ґрунту. Педоцентричний підхід визначення родючості ґрунту та цілеспрямована діяльність людини на інтегральний ресурс агроєкосистеми – екоотоп – сьогодні повинні забезпечити ефективне використання земель сільськогосподарського призначення. Ґрунтовий моніторинг передбачає контроль оптимальності землекористування й трансформування земельних угідь на основі агроекологічних аналітичних робіт. Обґрунтовано, що для покращення аграрного й екологічного законодавства на державному рівні необхідно чітко визначити дефініції “ґрунт”, “земля”, категорію “особливо цінні землі” у складі сільськогосподарських угідь. Доведено, що в земельному законодавстві, нормативно-правових актах і правозастосовній практиці земельна ділянка сільськогосподарських угідь, крім фізичних параметрів (площа, визначені межі, місцезоташування), юридичних норм (кадастровий номер, код і цільове призначення), повинна мати генетично визначену ознаку – тип ґрунту. Окреслено умови ефективного складання документації зі землеустрою сільськогосподарських угідь з урахуванням систематики (номенклатура, таксономія, діагностика) агрономічного ґрунтознавства. Визначено, що нормативна грошова оцінка земельних угідь характеризує

вартість природного ресурсу – тип ґрунту та базується на сталих даних трофності культурного едафотопу й біопродуктивності польових і плодкових рослин, виходячи з вимог агротехнологій. Запропоновано уточнення окремих положень статті 150 Земельного кодексу України та уніфіковане агроекологічне визначення поняття “ґрунт”, що сприятиме належному правозастосуванню в землекористуванні. Раціонально сформовані типи аграрних ландшафтів сприятимуть підтримці екологічної рівноваги, зменшенню і попередженню деградації ґрунтів. Норми екологічного права потребують доповнення категорією “цілісні зональні типи ґрунтів”, що позитивно впливатиме на збереження та збільшення біорізноманіття й порівняльний контроль екологічної стійкості агрофери.

Ключові слова: земля; ґрунт; родючість; бонітування; особливо цінні землі; особливо цінні типи ґрунтів; економічна оцінка земель; агросфера.

Вступ

Загальна площа земель України становить 60,354 млн га. На ґрунтовій маломасштабній карті країни наводиться лише 40 основних таксономічних одиниць ґрунтового покриву, виділено поєднання та комплекси ґрунтів. Окремо визначаються оглеєні едафотопи. З урахуванням історичних, елементарних і зональних природних процесів чинників ґрунтогенезу, які сформували певний профіль, тип міграції та акумуляції речовин у педосфері, класифікаційний список ґрунтів України охоплює 23 зональних (біокліматичний клас) та 13 азональних (біолітогідрогенний клас) типів ґрунтів. Ґрунтовий покрив України налічує приблизно 650 видів і 5000 різновидностей ґрунтів.

Сучасні ґрунтознавство, землеробство, рослинництво, агрохімія і агросфера (глобальна екосистема) базуються на подальшому вивченні й раціональному використанні ґрунтового покриву в аграрному секторі економіки за основним цільовим його призначенням – землі сільськогосподарських угідь. На превеликий жаль, у чинних законодавчих і нормативно-правових актах нашої країни об'єктом правових відносин є “земля”, а генетичному типу ґрунтового покриву часто не надається типового визначення, законодавчо трактується правовий статус багатозначної подвійної дефініції “земля = ґрунт” (Nosik, 1997; Bezhenar et al., 2008). Це стосується і ст. 150 Земельного кодексу України (ЗКУ), якою запроваджено перелік особливо цінних земель та грубо об'єднано землі дослідних полів зональних науково-дослідних установ і освітніх закладів, землі природно-заповідного фонду, землі історико-культурного призначення й 7 генетично сплюндрованих типів ґрунтів. Іншими словами, законодавчо поєднано територіальну належність земель з установленними широтними (зональними) межами без урахування систематики ґрунтів на основі їх генезису, номенклатури, таксономії й діагностики. Як природний ресурс кожного конкретного ландшафту типи ґрунтів характеризують продуктивні властивості земельної ділянки.

Зважаючи на особливий статус ст. 150 ЗКУ, наказом Державного комітету України по земельних ресурсах № 245 від 06.10.2003 р. розширюється юридичне поле особливої цінності земель (виділено землі загальнодержавного й регіонального значення) та з якихось причин запроваджується перелік особливо цінних агровиробничих груп ґрунтів в агрокліматичних провінціях України. До речі, у цьому документі допущено помилку, яка стосується кількості провінцій з урахуванням ґрунтових зон України: в наказі наведено 19 провінцій, того часу як у Національному атласі України виділено 31 провінцію.

Зазначимо, що перелік особливо цінних груп ґрунтів доповнено показниками “площа сільськогосподарських угідь” (збірні категорія земельних угідь за їх використанням та груп ґрунтів включає господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги, землі під господарськими будівлями тощо) та “рілля” (самостійна категорія земель за цільовим призначенням). За даними цього наказу, площа сільськогосподарських угідь України (рілля, перелоги, пасовища, сіножаті, багаторічні насадження) з особливо цінними групами ґрунтів становить

11,95 млн га, у тому числі 7,49 та 4,46 млн га загальнодержавного і регіонального значення, відповідно. Сьогодні землеробство за характером впливу на “особливо цінні землі”, “особливо цінні групи ґрунтів”, у складі сільськогосподарських угідь є головним чинником дестабілізаційних і деградаційних процесів у ґрунті (Bezhenar et al., 2008).

Згідно зі ЗКУ, землі сільськогосподарського призначення поділяються на види за характером їх використання (ст. 22), проводиться їх бонітування (ст. 199). Основною (за результатами великомасштабних обстежень) територіальною одиницею бонітування ґрунтів земельної ділянки є агровиробнича група ґрунтів. У номенклатурному списку ґрунтів України, затвердженому Держкомземом, у сільськогосподарській типології земель та в агровиробничому районуванні відсутнє цілеспрямоване кодування груп ґрунтів – “особливо цінні землі”.

Кожна агровиробнича група (генетична наближеність ґрунтів в межах типу за їх рівнем родючості) на ґрунтових картах регіону має республіканський шифр (код), який складається з порядкового номера в номенклатурному списку ґрунтів України. Наприклад, “53д1”, де 53 – порядковий номер агрогрупи; д – розряд (індекс) за гранулометричним складом (а, б, в, г, д ...); 1 – підгрупа (I–XVI) за умовами залягання ґрунтів (плато, тераса річкова, схил тощо). Підкреслимо, що перелік особливо цінних груп ґрунтів не містить шифру умов їх залягання та чомусь включає агровиробничі групи ґрунтів, які не мають законодавчого визначення (Bezhenar et al., 2008). Наприклад, ясно-сірі опідзолені ґрунти (шифр 29г, 30г, 33г), дернові глибокі неоглеєні ґрунти (шифр 176г, 176д, 179д), лучно-чорноземні ґрунти легкоглинисті (шифр 121л) тощо.

Агроекологічне й правове визначення сутності дефініції “особливо цінні землі”, сільськогосподарське використання цієї категорії земель, їх економічна оцінка, порядок трансформації та вилучення потребують більш чіткого тлумачення, глибокого уточнення ґрунтознавцями та законодавчого унормування. Внесення таких доповнень сприятиме реальному оцінюванню ґрунтового покриву, як основного засобу виробництва в землеробстві, забезпечить формування чіткої системи управління земельними ресурсами, дотримання норм і правил при здійсненні землеустрою та очікуваного ринку земельних ділянок.

Мета роботи – дослідити розвиток понятійного апарату землеустрою (до відкриття вільного ринкового обігу) сільськогосподарських угідь з “особливо цінними землями”, з'ясувати сутність понять “земля”, “ґрунт”, “особливо цінні землі”, “особливо цінні ґрунти”, а також запропонувати варіанти вдосконалення багатогранного вітчизняного й міжнародного земельного права агроекологічного моніторингу.

Матеріал та методи досліджень

Теоретичну базу досліджень становлять класичні надбаня ґрунтознавства й екології, чинні нормативно-правові акти з екологічного, аграрного й земельного права, а методологічною основою були аналітико-синтетичні методи логічного узагальнення.

Результати

Земля (педосфера) – це найважливіша частина навколишнього природного середовища з характерним простором (сухопутні кордони країни, установлені межі частини земельної поверхні, земельна ділянка), рельєфом, типами ґрунтового покриву, рослинністю (природний біогеоценоз, агросфера), водними об'єктами, лісами, надрами. Чинним законодавством встановлюються режими використання земельної ділянки. Ресурсна та біологічна продуктивність земельної ділянки визначається стійкими до кожної конкретної місцевості комплексами природних чинників (широтна та вертикальна зональність ґрунтів). Ст. 79 ЗКУ визначає саме земельну ділянку як об'єкт права власності, яке поширюється і на її поверхневий (ґрунтовий) шар, а в ст. 63 ЗКУ вже чітко визначено, що ґрунти земельної ділянки є об'єктом особливої охорони держави.

Класика основоположника ґрунтознавства В. В. Докучаєва полягає в чіткому визначенні ґрунту як самостійного природно-історичного тіла з "... определенной физиономией" (маються на увазі сталі морфологічні ознаки вертикального профілю ґрунту), яке має "... особенное происхождение и свои собственные свойства" (Dokuchaev, 1949). Зазначимо, що ст. 5 ЗКУ акцентує увагу на тому, що земельне законодавство базується та поєднує використання землі як територіального базису, природного ресурсу (саме ґрунтового покриву, ґрунтової сфери, типу ґрунту) і основного засобу виробництва.

На нашу думку, в ЗКУ (ст. 5) не розкрито основоположну засаду, головну ідею та принцип, що тільки біокосному тілу природи (природний ресурс) – ґрунту – притаманна еволюційно якісна властивість – родючість (природна та окультурювальна її корекція в агрокосистемах). Як природний об'єкт, педосфера (ґрунтова сфера, едафотоп) неодмінно характеризується різним показником зональної родючості (трофічності) ґрунтів. Саме цей показник, з точки зору природно-соціальної оцінки, дозволяє наголошувати, що ґрунт є головним (незамінним, просторово обмеженим) засобом виробництва в аграрному секторі. Пріоритети вимог екологічно безпечного використання ґрунтів, підвищення їх родючості та окультурювання едафотопу в агрокосистемах є основними складовими культурного (*agricultura* – оброблювання ґрунту, вирощування рослин) землекористування під керівництвом агронома (*agros* – поле, *monos* – закон).

Обговорення

Сучасне ґрунтознавство визначає, що в результаті природного ґрунтогенезу сформувалося "...біокосне ґрунтове тіло природи з притаманним йому генетичним профілем, біогеохімією, родючістю, інформативністю" (Tyhonenko et al., 2005). Ґрунт є об'єктом землекористування, господарювання та змінюється під впливом історичного часу й особливо інтенсивними (передусім за рахунок обробітку, внесення мінеральних туків, пестицидів) зональних систем рослинництва.

Відзначимо, що в будь-якій моделі системи землеробства (рослинництва) реально керованою (частково/повністю) ланкою є тандем "екотоп (едафотоп + клімат) ↔ агрофітоценоз (культура + агротехніка)". При цьому кліматичні фактори, які беруть участь у формуванні продуктивності агроценозу (лімітують, стимулюють) визнані надто специфічними, зональними та непоновлюваними. Наприклад, в Україні тривалість періоду з температурою повітря вище 15 °C для зони Степу становить 130 днів, Лісостепу – 110 і Полісся – 96 днів. Природно-кліматичні ресурси нашої країни, які впливають на ріст, розвиток та продуктивність сільськогосподарських культур, оцінюються щонайменше за 13 метеорологічними показниками. Ґрунтовий і рослинний покрив земельної поверхні країни відрізняється специфічними широтною та вертикальною зональністю. Ландшафти мають геосистемний динамічний характер (Bitel et al.,

1995; Ettema & Wardle, 2002; Faechner et al., 2000; Gaston, 2000; Gabriel et al., 2005; Fronczak & Fronczak, 2010).

З урахуванням наведеного в законодавстві України нормується природно-сільськогосподарське районування земель (ст. 179). Чинники генезису (виникнення) ґрунтів (клімат, біота, материнська порода, рельєф, період ґрунтогенезу) обумовлюють формування природного тіла – тип ґрунту, наприклад, чорнозем, підзол, солонець, бурозем і багато інших типів педосфери (геодерми) планети / країни.

Встановлено, що рівень родючості ґрунтів визначається не тільки (для окремих культур, наприклад, бобових, навіть не стільки) певним запасом поживних речовин, а й можливістю самої культури використовувати едафічні (ґрунтові) фактори (фізико-хімічний склад, гідрологічні властивості тощо) та умови зовнішнього середовища – хімію атмосфери, сонячну радіацію тощо (Izsak & Papp, 2000; Kinzig & Harte, 2000; Magurran, 2005; Voloh & Uzbek, 2010).

Вважаємо, що у правозастосовчій практиці земельна ділянка (ст. 79 ЗКУ), крім фізичних параметрів (площа, місце розташування, визначені межі), юридичних норм (кадастровий номер, цільове призначення), повинна мати важливу генетичну ознаку – тип ґрунту, а незаконно позбавлена едафічної типової індивідуальності (чорнозем, краснозем, бурозем тощо), з нечітким визначенням – "поверхневий шар" (Bezhenar et al., 2008). Геніальний В. В. Докучаєв (1949) констатував: "...весь Земной шар одет различными почвенными лентами", а "сельскохозяйственная правоспособность" основних типів ґрунтів Полтавської області "существенно различна". Номенклатурний список агропромислового групування ґрунтів України включає 222 агрогрупи (Tyhonenko et al., 2005). Чітке законодавче визначення ґрунтового тіла природи, як основного національного багатства держави, доповнення ст. 79 ЗКУ дефініцією "тип ґрунту" буде сприяти раціональному використанню земель сільськогосподарського призначення та юридичному й агроекономічному обґрунтованому додержанню норм, стандартів і правил при здійсненні землеустрою (гл. 31 ЗКУ), зміні цільового призначення земель (ст. 20 ЗКУ), охороні земель (ст. 26 ЗКУ), відповідальності за порушення земельного законодавства (ст. 210–212) тощо.

Відповідно до основного цільового призначення дев'яти категорій земель (ст. 19 ЗКУ) не виключається можливість використання їх для інших цілей. Наприклад, землі сільськогосподарського призначення можуть використовуватися для потреб гірничодобувної промисловості. Згідно з нормами чинного законодавства (ст. 19, 66, 122, 124, 186 ЗКУ), для розміщення кар'єрів добувного комплексу землі сільськогосподарського призначення (у тому числі й "особливо цінні землі") можуть трансформуватися в землі промисловості чи гірничо-збагачувального комплексу (Bezhenar et al., 2008). Документом, що засвідчує право користування надрами, є акт про надання гірничого (промислового) відводу.

У межах гірничого відводу (наприклад, у Придніпровському регіоні промислово розробку корисних копалин здійснюють Покровський та Марганецький ГЗК, Верхньодніпровський ГМК, Кривбас) маємо два природних ресурси – підземні корисні копалини та ґрунти у вигляді, як правило, земель сільськогосподарського призначення. Згідно з Кодексом України про надра (1994 р.), користування надрами є платним. Втрати агропромисловості від вилучення земель (рілля, пасовища, сінокося, перелоги, багаторічні насадження) для техногенезу визначаються за регіональними нормативами втрат. Основними складовими визначення втрат є площа загального земельного відводу та бал бонітету типу ґрунту земель сільськогосподарського призначення.

Гострим питанням натеper постало нормування антропоїчного навантаження на ґрунт у процесі його селективної розробки в межах гірничого відводу. Українських стандартів і нормативів з рекультиватії земель (ст. 165, 166 ЗКУ), як і спе-

ціального Закону щодо відновлення порушених земель (площа їх в Україні близько 165 тис. га), не існує. Унікальний ґрунтовий покрив степової зони України у вигляді чорнозему (типовий, опідзолений, звичайний, південний) і лучно-чорноземного ґрунту до початку розробки кар'єра підлягає зняттю і складуванню в бурти, збереженню (у середньому 25–30 років і більше) та нанесенню при рекультивациі на вирівнювану поверхню техногенного ландшафту. Після селективної розробки ґрунту частина земельної поверхні втрачає біосферну функцію, а верхні генетичні горизонти едафотопу трансформуються в родючий шар ґрунту з антропогенно зміненими природними властивостями за рахунок змішування, зазвичай, двох верхніх гумусових горизонтів (Voloh & Uzbek, 2010).

Резюмуючи викладене з приводу сільськогосподарського та промислового землекористування, можна стверджувати, що в Земельному кодексі України, земельнопорядковому процесі та правозастосовчій практиці потрібно мати й використовувати чітко визначене поняття “ґрунт” у межах земельної ділянки.

Ґрунт – специфічне поверхнєве природно-історичне органічно-мінеральне утворення в різних ландшафтно-кліматичних умовах земельної суміші, яке характеризується в біогеоценозах природною, а в агрофітоценозах природно-антропогенною родючістю, являє собою поліфункціональну систему, засіб виробництва та базу складову земельно-просторового ресурсу.

На сучасному етапі багаторічного створення української моделі ринкових земельних відносин держава повинна здійснити комплекс владних заходів щодо визначення та введення чіткого науково-правового поняття “особливо цінні землі” відповідно до законодавчо закріплених у цій категорії типів ґрунтів і необробовано прирівняних (розширених) Наказом Держкомзему України № 245 від 06.10.2003 р. до особливо цінних агровиробничих груп ґрунтів (Bezhenar et al., 2008).

У контексті сукупності накопичених теоретичних знань і практичного досвіду в ґрунтознавстві, економіці, землеустрої, аграрному, екологічному та земельному законодавстві вбачається права колізія в дефініції “особливо цінні землі” (Bezhenar et al., 2008). По-перше, визначення поняття “земля” і “ґрунт” (тип ґрунту) – це принципово різне смислове наповнення і наукове (географія, ґрунтознавство, екологія, земельний кадастр, біогеоценологія) тлумачення термінів.

По-друге, оцінювання земель сільськогосподарського призначення (природний ресурс) здійснюється за допомогою бонітування ґрунтів. Відповідно до ст. 199 п. 1 ЗКУ, “бонітування ґрунтів – це порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх основними природними властивостями...”. Дані бонітування є логічним завершенням суто ґрунтових обстежень та використовуються під час оцінки земельної ділянки, яка має, наприклад, два (чи більше) типи ґрунтів (чорнозем, каштановий ґрунт), чи один тип ґрунту (чорнозем) з двома підтипами (звичайний, південний) і різновидами (легкосуглинковий, важкосуглинковий).

По-третє, при визначенні відносної (порівняльної) якості територіально поєднаних, але класифікацією розділених у різні таксони (чорнозем типовий, чорнозем звичайний, чорнозем південний тощо) ґрунтів прийнято говорити про бонітування (спеціальне) ґрунтового покриву земельної ділянки. Показники бонітування ґрунтів відображають порівняльну оцінку їх генетичної якості (родючості) та в більшості випадків слабо корелюють чи навіть мають від’ємний коефіцієнт кореляції з показниками врожайності сільськогосподарських культур.

На нашу думку, родючість ґрунту в агроєкосистемі – це динамічний показник екологічних режимів (світло, тепло, трофічність, вологість тощо), які кількісно і якісно змінюються щосекунди, щохвилини, щогодини, з дня на день, протягом вегетаційного періоду культури (Voloh et al., 2015). Того ж часу збір і обробку даних про властивості ґрунтів (затверджена методика) проводять як за сталими (уміст гумусу, потужність

гумусових горизонтів, уміст фізичної глини), так і дуже динамічними, навіть протягом однієї доби, показниками (уміст рухомих форм макро-, мікро-, ультрамікроелементів, рН водної чи сольової витяжки тощо). Новітні підходи (складна методична задача сучасного ґрунтознавства) до бонітування ґрунтів повинні мати узагальнену зональну методику та затверджену концепцію показників (якісних, кількісних) квазірівноваженої протягом вегетаційного періоду трьохрівневої системи: “ґрунт (едафотоп)–клімат (кліматом)–агроєкосистема”.

В. В. Докучаєв констатував “...раз естественно-исторические зоны и сельскохозяйственные царства действительно существуют, а отрицать такое существование может только слепой, ...при определении естественной правоспособности почв, их пригодности к культуре и урожайности тех или иных хлебов и пр. – ... следует обращать особое, так сказать, специальное, внимание на местные чисто зональные нужды и потребности почв” (Dokuchaev, 1949).

Зазначимо, що новою “топкультурною” сівозмін (без законодавчого унормування, а тільки за рахунок ринкової рушійної сили) з 2000 р. для Українського Полісся та Лісостепу потрібно вважати кукурудзу. Площа її регіонального вирощування збільшилася в Лісостепу – на 487%, Поліссі на 787%, а валові збори зерна зросли, відповідно, на 647% та 1259%. З урахуванням найбільшого зростання у структурі посівних площ культури кукурудза та її урожайності бал бонітету ґрунтів агровиробничих груп Полісся та Лісостепу збільшиться за рахунок уточнення коефіцієнта кореляції між продуктивністю “королеви полів” та показниками властивостей ґрунту. Наголосимо, що врожайність зерна кукурудзи зросла завдяки досягнень в її селекції, сприятливому зволоженню цих зон, новітнім елементам у технології вирощування цієї комерційної культури (власні потреби кормовиробництва незначні).

По-четверте, на законодавчому рівні (ст. 200, 201 ЗКУ) не нормується проведення економічної та грошової оцінки „особливо цінних земель”.

По-п’яте, Держгеокадастр України чомусь не наводить даних щодо нормативної грошової оцінки 1 га “особливо цінних земель”. Станом на 01.01.2016 р. середня нормативна грошова оцінка в Україні 1 га ріллі та перелогів становила 30 927,7 грн. Правовий режим земельної ділянки України з “особливо цінними землями” (ст. 150 ЗКУ) втрачається (як і плата за цей статус) на площі 11,95 млн га сільськогосподарських угідь. Одночасно нагадаємо, що вартісні показники грошової оцінки 1 га по областях України не враховують середній бал бонітету типів ґрунтів адміністративних одиниць. Так, середній бал бонітету ґрунтів Херсонської області становить 34, Дніпропетровської – 46, Кіровоградської – 51, а середня нормативна грошова оцінка 1 га ріллі – 34 698,8 грн; 32 526,0 грн та 32 096,5 грн, відповідно. Збільшення показника якості ґрунтів за природно-антропогенною родючістю Кіровоградської області з якихось причин знижує нормативну грошову оцінку ріллі. Ще 1898 року В. В. Докучаєв наголошував, що “...с подобными оценщиками нечего и не о чем говорить ...” (Dokuchaev, 1949). За майже однакової площі ріллі в Кіровоградській (1,76 млн га) та Херсонській (1,78 млн га) областях різниця сумарного вартісного показника нормативної грошової оцінки ріллі становить 5,3 млрд грн! “Естественная правоспособность почв есть главнейший и основной фактор ценности и доходности земли” (Dokuchaev, 1949), який грубо порушено (особливо фінансово) фахівцями Держгеокадастру України (гл. 34 ЗКУ). Зазначимо, що 16.11.2016 р. Постановою Кабінету Міністрів України № 831 затверджено нову “Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення” зі змінами (Постанова № 637 КМУ від 23.08.2017). Запропонована методика вкотре не включає визначення нормативної грошової оцінки “особливо цінних земель” у складі сільськогосподарських угідь. Складення шкали нормативної

грошової оцінки ріллі та перелогів проводиться за формулою, яка включає нововведення – норматив капіталізованого рентного доходу відповідного сільськогосподарського угіддя. Рентоутворювальні чинники – це динамічні (“капризи ринков”, за В. В. Докучаєвим) та керовані (виробничі затрати на вирощування культури, податкова, транспортна і організаційна квазіренти) показники, а рентні відносини в українському аграрному секторі потребують радикальних антимонопольних та антикорупційних заходів. Тож нова методика визначення нормативної грошової оцінки земель (не типу ґрунту), на нашу думку, залишилася складною і централізовано нерегульованою в контексті парадигм ґрунтознавства, економіки та аграрного права.

По-шосте, механізм правового й економічного землевпорядкування вимагає чіткого визначення в ґрунтознавстві й земельному законодавстві України понять “цінність” (особливо цінні ґрунти) та “вартість” ґрунтового покриву земельної ділянки (з урахуванням типів ґрунтів) як для власників земельних паїв (понад 7 млн громадян), так і груп аграрних виробників. Відзначимо, що на тепер відсутня нормативно-правова база та еколого-економічна стратегія використання й управління природним ресурсом – “особливо цінними землями” в складі сільськогосподарських угідь (Bezhenar et al., 2008).

По-сьоме, система моніторингу (національна, регіональна, локальна) довкілля (ст. 191, ст. 192 ЗКУ) не передбачає спеціальної інформаційно-аналітичної роботи та кількості контрольних показників на “особливо цінних землях” (Bezhenar et al., 2008) сільськогосподарського призначення. Складовою моніторингу земель є моніторинг ґрунтів. У першу чергу режимні (один раз на 5 років) спостереження змін у напрямках культурного ґрунтогенезу проводяться на орних землях, де спостерігаються кризові деградаційні (ерозія, переущільнення, дезагрегація, трофічне збіднення тощо) процеси.

По-восьме, доктринальна й практична нерегульованість земельних правовідносин з “особливо цінними землями” (Bezhenar et al., 2008) є приводом для вивчення цієї проблеми фахівцями з національної безпеки України в напрямку концептуального положення Земельного кодексу України: “Земля – основне національне багатство”, що перебуває під особливою охороною держави. Ринок земель сільськогосподарського призначення передбачає купівлю–продаж земельних ділянок. Очікуваний товарний і грошовий обіг – стратегічна фінансова проблема соціальної направленості.

В основу визначення вартості земельної ділянки необхідно покласти наукове (генетичне) визначення природно-історичного тіла – тип ґрунту. У середині генетичного типу ґрунту за рахунок різних показників термічного і водного режимів формується підтип. На існуючих великомасштабних ґрунтових картах виділяються види, які визначаються кількісними показниками трофності та ступенем їх прояву. Різновидність ґрунту визначає його гранулометричний склад.

Із парадигми ґрунтознавства (геоекосистемна просторово-часова оцінка) цінними типами ґрунтів необхідно вважати зональні (еталонні) едафотопи, які утворилися на найбільш характерних елементарних типових ландшафтах природно-кліматичної зони та є базовими у формуванні типу ґрунту: чорнозем, підзол, сірі лісові ґрунти, бурозем, каштанові ґрунти, солончак тощо. “Многочисленные вариации самого хода почвообразовательных процессов ... должны были обусловить и появление на свет божий весьма различных почвенных типов...” – констатував В. В. Докучаєв (1949).

До особливо цінних земель потрібно віднести, по-перше, земельні ділянки (територію, ландшафти), які нормуються главами 7, 8, 9, 10 ЗКУ; по-друге, законодавчо визначити в межах земель лісового фонду (гл. 11) та земель водного господарства (гл. 12) особливо цінні території, прибережні смуги, акваторії тощо.

Статтю 150 п.1 ЗКУ пропонується викласти в редакції: “До особливо цінних земель відносяться: земельні ділянки,

ієрархічно підпорядковані ландшафтній сфері ґрунтових зон України, з еталонними аналогами типів ґрунтів, які становлять особливу наукову цінність (генезис, склад, властивості ґрунтів тощо) та не включені до масиву земель сільськогосподарського призначення, а також торфовища з товщиною торфу більше одного метра і осушені торф’яники незалежно від глибини; землі дослідних полів... (і далі за текстом ст. 150 ЗКУ)”.

Природно-охоронна спрямованість ЗКУ, землеустрою та земельного кадастру повинні базуватися на методології природного ґрунтогенезу та культурної еволюції ґрунтів “... только основательное, научное изучение настоящего и прошедшего почв... должно лежать в основе всякой ... статистики” (Dokuchaev, 1949). Сьогодні необхідно створити спеціальний кадастр ґрунтів: “девственные” (Dokuchaev, 1949), почвы-раритеты (Krupennikov, 1983), цілісні еталонні типи ґрунтів, ґрунти-еталони високої родючості, ґрунти зон України як об’єкти моніторингу, Червону книгу ґрунтів (база їх даних, площа та картографія, ґрунтового-екологічні режими) тощо.

Незаперечним є те, що під час оцінювання земельного фонду країни потрібно враховувати історичний та сучасний антропогенний ґрунтогенез у зональних агроландшафтах. Розораність сільськогосподарських угідь в Україні перевищує екологічно обґрунтовані норми та знаходиться на рівні 78%. Підходи до вибору системи показників оцінювання якості ґрунтів в агроєкосистемах (кількість, агрохімічна якість, еталонний показник, забруднення тощо) мають бути переглянуті з урахуванням історичного культурного (позитивного) корегування природної трофності едафотопу та деградаційних проявів (“регресс почв”, за В. В. Докучаєвим) в агроландшафтах.

Висновки

Досягнення стратегічних цілей агроєкологічного та правового забезпечення раціонального використання “особливо цінних земель” сільськогосподарського призначення можливо на засадах науково-практичних надбань ґрунтознавства, екології, економічної та юридичної наук. Висвітлено комплексний міждисциплінарний підхід до визначення понять “земля”, “ґрунт”, “особливо цінні землі”, “особливо цінні типи ґрунтів” та рекомендовано їх доктринальне й законодавче закріплення. З огляду на викладені вище міркування, чинна редакція ст. 150 Земельного кодексу України носить декларативний характер, не сприяє формуванню правового механізму землекористування та ринку земель сільськогосподарського призначення, а наказ Держкомзему України від 06.10.2003 р. № 245 не має методологічного, науково-практичного та юридичного підґрунтя виділяти особливо цінні групи ґрунтів у складі провінціальних сільськогосподарських угідь. Земельний кадастр України (інформаційна агроєкологічна і правова база управління земельними ресурсами) не містить визначення “особливо цінні землі”, ознак та структури особливо цінних земель категорій сільськогосподарських угідь (рілля, сінокоси, пасовища, перелоги, багаторічні насадження); відсутні їх правовий режим, кількісна та якісна характеристика, економічна оцінка, розподіл серед користувачів і застосування в землеробстві.

References

- Bezhenar, H. M., Berdnikov, E. S., Het'man, A. P., & Shul'ga, M. V. (2008). *Zemel'nyj kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyj komentarj* [Land Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. TOV “Odisej”, Harkiv (in Ukrainian).
- Birrel, S. J., Borgelt, S. C., Sudduth, K. A. (1995). Crop yield mapping: comparison of yield monitors and mapping techniques. In P. C. Robert, R. H. Rust, & W. E. Larson (Eds.), *Proc. 2nd International Conference on Sitespecific Management for Agricultural Systems* (15–32). ASA-CSSA-SSSA, Madison, WI.

- Dokuchaev, V. V. (1949). *Izbrannye sochinenija* [Selected writings]. Moscow (in Russian).
- Ettema, C., & Wardle, D. A. (2002). Spatial soil ecology. *Trends in Ecology & Evolution*, 17, 177–183. doi: [10.1016/S0169-5347\(02\)02496-5](https://doi.org/10.1016/S0169-5347(02)02496-5)
- Faechner, T., Pyrcz, M. J., & Deutsch, C. V. (2000). Prediction of Yield Response to Soil Remediation. *Geoderma*, 97(1–2), 21–38. doi: [10.1016/S0016-7061\(00\)00024-0](https://doi.org/10.1016/S0016-7061(00)00024-0)
- Fronczak, A., & Fronczak, P. (2010). Origins of Taylor's power law for fluctuation scaling in complex systems. *Physical Review E*, 81(6), 66–112. doi: [10.1103/physreve.81.066112](https://doi.org/10.1103/physreve.81.066112)
- Gabriel, D., Thies, C., & Tschamtkke, T. (2005). Local diversity of arable weeds increases with landscape complexity. *Perspectives in Plant Ecology, Evolution and Systematics*, 7(2), 85–93. doi: [10.1016/j.ppees.2005.04.001](https://doi.org/10.1016/j.ppees.2005.04.001)
- Gaston, K. J. (2000). Global patterns in biodiversity. *Nature*, 405(6783), 220–227. doi: [10.1038/35012228](https://doi.org/10.1038/35012228)
- Izsak J., & Papp, L. (2000). A link between ecological diversity indices and measures of biodiversity. *Ecological Modelling*, 130(1–3), 151–156. doi: [10.1016/S0304-3800\(00\)00203-9](https://doi.org/10.1016/S0304-3800(00)00203-9)
- Kinzig, A. P., & Harte, J. (2000). Implications of endemics-area relationships for estimates of species extinctions. *Ecology*, 81(12), 3305–3311. doi: [10.2307/177495](https://doi.org/10.2307/177495)
- Krupennikov, I. A. (1983). Landshafti chernozjonomoj zony [Landscapes of the chernozem zone]. In V. A. Kovda & E. M. Samojlova (Eds.), *Russkij chernozjom – 100 let posle Dokuchaeva* [Russian Chernozem – 100 years after Dokuchaev] (150–163). Nauka, Moscow (in Russian).
- Magurran, A. E. (2005). Species abundance distributions: pattern or process? *Functional Ecology*, 19(1), 177–181. doi: [10.1111/j.0269-8463.2005.00930.x](https://doi.org/10.1111/j.0269-8463.2005.00930.x)
- Nosik, V. V. (1997). Konstytucijno pravovi zasady formuvannja rynku zemli [Constitutional legal principles of the formation of the land market]. *Land Bulletin*, 1, 11–13 (in Ukrainian).
- Tyhonenko, D. G., Gorin, M. O., & Laktionov, M. I. (2005). G'runtotnavstvo [Soil science]. *Vyshha osvita*, Kyiv (in Ukrainian).
- Voloh, P. V., & Uzbek, I. H. (2010). Suchasnyj g'runtogenez na rekul'tyvovanyh litozemah zony Stepu Ukrai'ny [Modern soil synthesis on reclaimed lithozems of the Steppe zone of Ukraine] *News of Dnipropetrovsk State Agrarian University*, 1, 39–47 (in Ukrainian).
- Voloh, P. V., Uzbek, I. H., & Halahan T. I. (2015). Ekologo-ekonomichni aspekty racional'nogo vykorystannja g'runtiv u konteksti biosfermoi' paradygmy g'runtovoi' rodjuchosti [Ecological-economic aspects of rational use of soils in the context of the biosphere paradigm of soil fertility]. In S. A. Baljuk (Ed.), *Racional'ne vykorystannja g'runtovyh resursiv i vidtvorennja rodjuchosti g'runtiv: organizacijno-ekologichni j normatyvno-pravovi aspekty: kolektyvna monografija* [Rational use of soil resources and reproduction of soil fertility: organizational and environmental and regulatory aspects: collective monograph] (335–346). Smugasta typografija, Harkiv (in Ukrainian).